

O MARXISTICKOM PRÍSTUPE K OTÁZKE INDIVIDUÁLNEHO MRÁVNÉHO VEDOMIA

R. D. AZIMOVÁ, *Nravstvennoje soznanije ličnosti*. Baku 1977, 114 s.

Odborná filozofická verejnosť nám dá určite za pravdu, že sovietski teoretici morálky nesporne rýchlo a pružne reagujú na všetky aktuálne otázky marxisticko-leninskej teórie morálky. Medzi jednu z týchto otázok a zároveň i úloh komplexného rozpracovania marxisticko-leninskej teórie morálky patrí i problém vymedzenia podstaty, štruktúry a funkcie mravného vedomia.

Nazdávame sa, že odborných filozofických prác k problému analýzy mravného vedomia nikdy nie je dosť, pretože ťažkosti s teoretickým uchopením tohto duchovného fenoménu, spôsobené nielen jeho samým charakterom, ale aj zmenami v dynamike sociálnych procesov, sú príčinou nie práve najpregnantnejšieho vymedzenia a určenia jeho podstaty, štruktúry a funkcie. Rovnako zjavný je i fakt, že v samej marxisticko-leninskej etike sa venuje omnoho väčšia pozornosť iným etickým kategóriám, napr. morálnej norme, morálnej hodnote, morálnej potrebe, motívu, ideálu ako mravnému vedomiu (tým iste nechceme jednoznačne konštatovať, že daná problematika zostala úplne na periférii etického bádania, alebo že upadla do zabudnutia — r. 1974 vyšla obsiahlejšia práca A. I. Titarenku *Struktura nravstvennogo soznanija*), a preto tým viac vítame prácu R. D. Azimovej *Nravstvennoje soznanije ličnosti*.

Práca, rozsahom pomerne malá, je obsahovo hutne nabitá logicky príslym sledom problémov, doplneným množstvom zaujímavých prístupov, hodnotových analýz a vyargumentovaných záverov, riešiacich problémy genézy a podstaty individuálneho mravného vedomia (1, s. 3—55), ako

aj poslanie sociálnych inštitúcií pri formovaní individuálneho mravného vedomia. (1, s. 55—110)

Autorka vychádza z konštatovania, že „určujúci vplyv hlavných marxistických zákonov — o spôsobe výroby, základni a nadstavbe — pri vymedzovaní podstaty ľudskej individuality je základným metodologickým východiskom pri skúmaní tak obsahových, ako aj štruktúrnych stránok individuálneho mravného vedomia“ (podč. A. K.). (1, s. 14) Tieto stránky považuje R. D. Azimová v danom teoretickom probléme za rovnocenné a upozorňuje na nedôslednosti súčasných buržoáznych nemarxistických teórií a škôl (ide predovšetkým o školu štruktúrno-funkčiónálnej sociológie — T. Parsons, školu psychosociálnu — E. Fromm, školu opisného funkcionalizmu — R. Merton, školu teórie poľa — K. Lewin), ktoré, absolutizujúc význam analýzy jednoty elementov toho či onoho celostného systému v teórii osobnosti, fakticky zamieňajú analýzu obsahu celku analýzou mechanizmov jednoty elementov celku, čo má pochopiteľne za následok vyzdvihovanie povrchných, vonkajších prejavov, nechávajú v pozadí základné faktory spoločenských zákonov, ktoré sú nevyhnutnou bázou celého mnohostranného materiálneho a duchovného života človeka.

Je preto možné iba súhlasiť s názorom autorky, že „skúmanie akéhokoľvek spoločenského fenoménu, teda aj mravného vedomia individua je možné výlučne prostredníctvom odhalenia objektívneho základu, substanciálneho východiska pri formovaní individuálneho mravného vedomia, ktorým je predovšetkým charakter výrobných

vzťahov v rámci konkrétno-historických spoločensko-ekonomických formácií". (podč. A. K.) [1, s. 15]

Takto R. D. Azimová v plnej miere potvrdzuje afirmatívne poslanie historizmu v určení rôznych fenoménov duchovného života spoločnosti, zastávajúc perzistentný názor, že „historizmus zaväzuje mať na zreteli tie konkrétno-historické a materiálne podmienky, v ktorých človek môže realizovať svoju individualitu". [1, s. 16]

V I. kapitole práce *„Struktúra individuálneho morálneho soznania — elementy i formy individuálneho morálneho soznania“* [1, s. 35—55] autorka cez pertraktovanie myšlienok interiorizácie morálnych princípov, noriem a hodnôt prechádza k veľmi aktuálnemu problému konštituovania mravného vedomia a mravného uvedomenia individua potenciujúc názor, že „proces uvedomenia sa začína vonkajším svetom a pokračuje v procese, pri ktorom sa osobnosť „zdvojuje“ cez premeny a tvorbu nových vzťahov". [1, s. 37] Zo slov R. D. Azimovej vyplýva, že ak do určitého obdobia individuum vystupuje ako v sebe neodhalená podstata, „tak práve zmenou a tvorbou nového v mravných vzťahoch vynára sa ako fenomén (cez javy pre nás, takpovediac, organizuje sa proces uskutočnenia pre seba)". [1, s. 37]

Autorka tento gradujúci proces vyjadruje v takejto postupnosti: „1. podstata človeka — neodhalená v sebe podstata (osobnosť sa pripája k regulátorom, vytvorených spoločnosťou); 2. podstata človeka — odhalená cez nepriamu skúsenosť (duchovné hodnoty fungujúce v spoločnosti slúžia na formovanie určitého konkrétneho chápania existujúcich mravných vzťahov); 3. podstata človeka — odhalená cez praktickú činnosť (osobnosť sa odhaľuje cez konkrétnu špecifickú tvorivú činnosť) — osobnosť sa vra-

cia k sebe, na úroveň prejavu svojej individualnosti." [1, s. 38]

Z uvedeného možno teda konštatovať, že v konkrétnom štádiu duchovného rastu individuality autoritatívny prístup k definícii morálky prestáva uspokojovať osobnosť, preto keď individuum akokoľvek prejavuje snahu dopátrať sa zákonitosti vzniku existujúcich noriem a princípov, prejavuje snahu preskúmať stupne určenia ich podstaty, snaží sa pochopiť ich sankcionizujúcu nevyhnutnosť ako „opravdivých“, „skutočných“ regulátorov medziľudských vzťahov. Takto potom vzniká a formuje sa úroveň vedomia založená na schopnosti podrobovať analýze všetko to, čo osobnosť bola schopná zafixovať (a tým sa vlastne tiež potvrdzuje nekonečný rozvoj morálneho vedomia) — „a v miere rozvoja tejto potencie individua pripravuje sa pôda pre rozvoj a ďalšie prehĺbenie *morálneho uvedomenia*". (podč. A. K.) [1, s. 39]

Slovami autorky „morálne uvedomenie je už osobitý, vyšší stupeň vedomia, pri ktorom zámer a činnosť sú určené objektom vlastného reflexívneho skúmania na úrovni fixácie ich sociálneho komplexného chápania". [1, s. 39]

Zastávajúc názor, že mravné vedomie osobnosti je jednotou emocionálneho a racionálneho, R. D. Azimová konštatuje, že osobitnou črtou mravného vedomia individua je, že „*mravné vedomie je konkrétnym typom myslenia*". (podč. A. K.) [1, s. 39]

Na základe daných súvislostí je možné konštatovať, že mravné *uvedomenie* je potom mechanizmom tvorivej aktivity, kde moment uvedomenia vedie k vôľovému procesu — ku skutočnosti — a k procesu hodnotenia, ktorý fixuje stupeň uvedomenia zámeru, úmyslu alebo priamo k činu.

Autorka takto explicitne vyjadruje a akcentuje tvorivú aktivitu vo vše-

obecnosti ako všeobecnú črtu vyjadrenia podstaty individuality osobnosti; slovami A. Mola „tvorčia schopnosť nie je nič iné ako osobitné ume- nie originálnym spôsobom prepracúvať elementy v poli vedomia tak, aby toto prepracúvanie zabezpečovalo možnosť uskutočnenia všetkých operácií v poli javov“. (2, s. 103) Pre mravné vedomie sú takým „poľom javov“ *medziludské vzťahy*, odrážajúce charakter komunikácií osobnosti s okolitým svetom (mikro i makro-svetom).

Dôležitý zástoj v danom prípade má úloha „rozmyslu“ a „rozumu“ pri formovaní individuálneho mravného vedomia. Slovami autorky „objasnenie gnozeologického aspektu špecifiky rozmyslu a rozumu umožňuje svoj- ským spôsobom ich prienik do problematiky individuálneho mravného vedomia, čo možno spozorovať pri ob- jasňovaní úrovni vnímania okolitého sveta a pri objasňovaní úrovni vzťa- hov človeka k okolitému svetu“. (1, s. 41)

Keďže morálne hodnoty podliehajú kritickej analýze mravného vedomia, upevňujú osobnostné presvedčenia a vôľu človeka, ale tiež produkujú (na základe uvedomenia si správnosti nie- len existovať v súlade s normami a princípmi) schopnosť tvoriť a predví- dať možnosti nových nevyhnutných princípov v medziosobnostných vzťa- hoch, ako aj vo vzťahoch k sebe sa- mému. Stupeň racionality tu vystupu- je ako základné kritérium zrelosti mravného sebauvedomenia.

Teoreticky veľmi podnetnú a zaují- mavú časť práce tvorí pasáž o for- mách mravného uvedomenia osobnos- ti. (s. 55–66) Vychádza z názoru, že proces zosilnenia uvedomenia, ja- viaci sa ako duchovná potreba čin- ností, nie je tak ľahko splniteľnou úlohou, (protiklad teórie a praxe, ma- teriálnej a duchovnej činnosti, ohra-

ničenosť skúsenosti individuálneho ve- domia v porovnaní so spoločenským vedomím osobnosti individua.) Človek, vstupujúc do spleti spoločenských vzťahov, neuvedomuje si vždy dôsled- ne komplex úsudkov o sebe samom, čo častokrát vedie k prevrátenému uve- domeniu si samého seba, teda k také- mu stavu, keď osobnosť nie je schopná o sebe zapochybovať, keď zavrhuje ná- zory iných. Formovanie morálneho u- vedomenia je tak spojené so sebaur- čením životnej cesty; autorka si kla- die otázku „vzhladom na aké ciele má osobnosť takéto schopnosti sebaurče- nia, aký je ich účel, akým spôsobom ich možno zdokonaľiť“? Individuálne morálne vedomie osobnosti takto skrý- va v sebe ohromnú silu a možnosti, umožňuje splnenie osobnostných úloh, napomáha objektívne oceniť svoje schopnosti, slobodne určiť svoje zásto- je v živote spoločnosti, umožňuje stať sa tvorivým subjektom historicko-kul- túrneho procesu. (1, s. 56)

Autorka nadväzuje na tézu marxis- ticko-leninskej morálnej teórie, ktorá tvrdí, že len uvedomenie ako *neustále obnovoVANÝ tvorivý proces* môže a je schopné odhaliť v osobnosti to, čím môže byť, a podotýka, že „najdôsled- nejšie a najúplnejšie je stupeň vyzre- tia mravného uvedomenia možné po- chopiť na základe pochopenia rôznych foriem mravných hodnotení vlastných konkrétnych činov“. (1, s. 56) Udržu- júc sa a tradovaním z pokolenia na pokolenie sa upevňujúc, tieto formy sa cez určenie ich významu spresnili a fixovali v jazyku. Pokiaľ ide o ich zoskupenie, autorka vyslovuje názor, že „môžu sa zoskupovať na základe *časovosti, intenzity a aktivity* (podč. A. K.); stupeň aktivity každej z tých- to foriem odráža všeobecnú úroveň mravného uvedomenia“ (1, s. 57), a práve preto zoskupovanie foriem mrav- ného vedomia na základe aktivity je dôležitým článkom pri objasňovaní

mravného uvedomenia ako procesu, organizujúceho a usporiadajúceho konkrétnu jednotu mravných názorov osobnosti s objektívnym chodom sociálno-historického rozvoja.

R. D. Azimová v ďalších častiach práce venuje pozornosť klasifikácii foriem aktivity individuálneho mravného uvedomenia, ktorú považuje za dôležitú pre pochopenie individuálneho mravného uvedomenia ako stupňovitého a protirečivého procesu, vo výsledku ktorého sa utvára, vyvíja a formuje konkrétna osobnosť s plne konkrétnou úrovňou mravného vedomia.

Podľa názoru autorky k *aktívnej* skupine foriem morálne uspokojujúcich osobnosť možno pričleniť „samo-hodnotenie úmyslu minulého, súčasného a budúceho, ako aj sebaúctu, ktorá zjednocuje sociálne vyjadrené mravné hodnoty osobnosti individua“. (1, s. 59) K aktívnej skupine morálne neuspokojujúcich foriem osobnosti individua autorka zaraďuje „sebaodsudzovanie, hanbu, ľútosť a negatívne sebahodnotenie“. (1, s. 64) Cez konkrétnu charakteristiku jednotlivých spomínaných foriem morálneho neuspokojenia prechádza R. D. Azimová k problematike pasívnych foriem mravného sebahodnotenia, medzi ktoré zaraďuje konformizmus a samoľúbosť a zároveň sa pýta, aký obsah nadobúda konformizmus vzhľadom na mravné vedomie? Charakter pokryteckého, falošného podriadenia, prispôbovania sa [osobnosť, meniac názory, robí dojem, „že prijíma názory celej skupiny], ako aj vnútorného podriadenia [osobnosť pod vplyvom skupiny alebo i bez akéhokoľvek násilia mení svoje pôvodné názory] je tiež spôsobilé v určitej miere charakterizovať *stupeň aktivity mravného sebauvedomenia osobnosti individua*“. (1, s. 64)

Autorka v ďalších častiach práce akcentuje, „že zrieknutie sa vlastných názorov a hodnotiacich postojov, sna-

ha neprejsť samostatnosť pri riešení konfliktov je priamym produktom masovej spoločnosti v kapitalistickom svete“ (1, s. 64), kde podľa slov G. K. Ašina „osobnosť s konformistickým vedomím sa stáva záväzným atribútom, časticou, skrutkou v obrovskej súkromnokapitalistickej mašine“. (3, s. 121) Z uvedeného vyplýva fakt, že pre formovanie konformistickej psychológie osobnosti buržoázna spoločnosť cieľavedome, systematicky a programovo vytvára tie najrozličnejšie kanály, aby mohla manipulovať tak vedomím individua, ako aj verejnou mienkou. R. D. Azimová na týchto miestach podotýka, že predsa „nie vždy táto manipulácia prináša želaný efekt; protest proti zmene človeka na „mysliaci mechanizmus“ je mnohotvárnny — od organizovaného proletárskeho boja po súčasné tendencie „nových lavých““ (1, s. 65) a v závere kapitoly konštatuje, že „v konečnom dôsledku mravné uvedomenie nie je schopné zväčšiť, zosilniť a rozmnožiť ľudské schopnosti, *no zmeniť ich v lepšie, to schopné je*“. (1, s. 66) [podč. A. K.] Tak vzniká a natíska sa otázka, aké faktory sú určujúce pri formovaní tvorivo dynamického mravného vedomia. Odpoveď nachádzame v 3. kapitole *Sociálne inštitúcie — dominantné ustanovizne pri formovaní individuálneho mravného vedomia* (s. 67—110), kde autorka, vychádzajúc z názoru, že „skúmanie mravného vedomia osobnosti z ontologického a gnozeologického aspektu nevyhnutne predkladá jeho skúmanie i z aspektu sociologického“, ktorý považuje za nevyhnutný pri objasňovaní hlavných elementov formujúcich individuálne mravné vedomie osobnosti, skúma vplyv *mikroprostredia* (rodina, škola, pracovný kolektív) a *makroprostredia* (ideológia) na formovanie individuálneho mravného vedomia. Možno preto iba súhlasiť s autorkou, že „ži-

votná činnosť v referentných skupinách (rodina, škola, pracovný kolektív) je takou sociálnou inštanciou, ktorou sa (na základe osobnostných poznatkov a návykov) začína istá „náklonnosť“ k okolitému prostrediu, sprevádzaná produkciou schopnosti osobnosti individua vidieť „seba“ v „sebe samom“. (1, s. 69) Týmto konštatovaním sa zároveň autorka principiálne do dôsledkov rozchádza s názorami buržoáznych sociológov, ktorí traktujú malé skupiny ako „systém organizovaných orientácií“, alebo psychologizujú osobitosti mikroskupín. „Takáto absolutizácia jedného faktora“, píše Azimová, „sťažuje pochopenie komplexného mechanizmu, determinujúceho vnútroskupinovú komunikáciu“. (1, s. 69)

Okrem bezprostredných situačných objektov mikroprostredia osobnosť sa podrobuje nepretržitému pôsobeniu sociálnych inštitúcií fungujúcich v spoločnosti. Máme tým na mysli systém organizácií, špecializujúcich sa v produkcii príslušných ideí, noriem, hodnôt atď, odrážajúcich zákony spoločenskej základne. Preto súhlasíme s autorkou, že stojí za uvaženie zamyslieť sa nad otázkou, v čom konkrétne spočíva a prejavuje sa vplyv politickej ideológie na formovanie mravného vedomia osobnosti? Na túto otázku R. D. Azimová dáva odpoveď: „politická ideológia aktivizuje sociálnu orientáciu osobnosti a ako istý konkrétny systém odráža a reguluje triedne vzťahy existujúce a rozvíjajúce sa v spoločnosti, ovplyvňuje politickú aktivitu osobnosti, chod daných triednych vzťa-

hov a v neposlednom rade formuje charakter svetonázoru, jeho mravné jadro a obsah.“ (1, s. 91)

V ďalších častiach práce však autorka správne konštatuje, že nie každú ideológiu možno pokladať za morálnu a pravdivú, teda že aj „závislosť relatívnej hodnoty osobnosti individua od politickej ideológie je možné vyvolať len na základe hlboko harmonického vzťahu ideológie a morálky danej spoločnosti“. (1, s. 91) Domnievame sa však, že táto harmónia „predpokladá kontakt medzi politikou a morálnymi cieľmi danej spoločnosti“ (4, s. 279), ktorý je obojstranným kontaktom, meniacim „vonkajšie existujúce normy a princípy konkrétnej ideológie na vnútorné ideály a potreby spoločnosti“. (1, s. 92)

V závere našich úvah je potrebné zdôrazniť, že autorka pristupovala k riešeniu otázok hlavných stránok podstaty individuálneho mravného vedomia z prísne a dôsledne marxistickoleninských pozícií. Neobišla to, že skúmanie vnútorných a vonkajších zákonitostí, regulujúcich mravné správanie osobnosti, stáva sa životne dôležitou potrebou, pretože výchova tvorivo-aktívnej osobnosti s vysokým morálnym potenciálom vo všetkých sférach materiálneho a duchovného života stojí v centre pozornosti celého nášho úsilia, čím sa potvrdzujú i slová, ktoré viac ako pred sto rokmi povedal K. Marx: „Harmonický a všestranný rozvoj osobnosti je možný len v takej spoločnosti, kde sú vytvorené podmienky pre rozvoj skutočných tvorivých síl.“ (5, s. 387)

Anna Klimeková

LITERATÚRA

1. AZIMOVÁ, R. D.: Nравственно-социальное сознание личности. Бaku 1977.
2. MOL, A.: Sociodynamika kultury. Moskva 1973.
3. AŠIN, G. K.: Доктрина „массового обščества“. Moskva 1971.
4. TITARENKO, A. I.: Problema vzaimootnošeniia politiki i morali. In: Predmet i sistema etiki. Moskva—Sofia 1973.
5. MARX, K. ENGELS, F.: Vybrané spisy 2. Bratislava 1977.